

Oprør i menigheden

Folkelig påvirkning ved besættelse af præsteembedet i Hals (Kjær Herred)

Af C. Rise Hansen.

Hals pastorat i Kær herred havde op mod overgangen til 1900-årene hyppige præsteskit. Efter at præsten Christen Thomsen Christensen i 1864 havde måttet tage sin afsked på grund af sindssyge, havde den grundtvigske Carl Vilhelm Lange ganske vist været præst her i 24 år. Så fulgte i syv år pastor N. C. Møller og 1895-1900 Carl Ludvig Leuning Nørgaard som præster. Vi er her i en tid, hvor kultusministrene efter biskoppens anbefaling besætter præsteembederne, naturligvis med påfølgende kgl. udnævnelse. Der havde været tale om menighedsråd, men reelt var det stort set blevet ved snakken.

I Møllers tid var Indre Mission kommet til sognet, også i en del af sognet i Luthersk Missions skikkelse. Nørgaard havde været »en perentlig embedsmand, en hyggelig præsteskkelse, en højt begavet mand, som vandt respekt«; han indrulleredes da også som »høj Kirkelig« (Nedergaard).

Da embedet skulle besættes i 1895 havde der været mange ansøgere – mindst 20. Af dem havde departementschef C. Holm i Kirkedepartementet i et notat af 3. sept. 1895 fremhævet to med den motivering, at det var af vigtighed at få dem begge forflyttede i en nærmere fremtid. Det tilføjes, at dette dog måske mest gjaldt Nørgaard, der havde nogen tilbøjelighed til et tungt sind, og som var sat til en gerning (skolevirksomhed), til hvilken han ikke var skikket. Videre bemærkes: »Da det vides om Nørgaard, at han er et særdeles dygtigt Menneske, der vistnok vil gøre god Fyldest, naar han sættes på den rette plads«, tillod departementschefen sig at foreslå, at han indstilledes til Hals-embedet. Den daværende kultusminister Bardenfleth har formentlig været ligeglad med, hvem der kom til Hals, så han tilsluttede sig dagen efter departementschefens indstilling. Hvad menigheden måtte mene, var der ingen, der spurgte om; sådan var systemet.

Det var således i nogen grad en velgerning, der var vist den nye præst i Hals. Skønt han skal have været respekteret, søgte han allerede efter fem års forløb andetsteds hen, til det i hvert fald klimatisk mildere Bandholm i Lolland-Falsters stift.

Da embedet skulle opslås ledigt til ny besættelse, udbad bispeembedet i Ålborg sig en udtalelse om forholdene i sognet, dels om embedets

indtægter og udgifter, dels om de kirkelige og sociale forhold i Hals sogn.

Om Hals sognekald oplyses i 1895 om indtægterne, at der var en indtægt i form af korntiende på 59 tønder rug, $73\frac{3}{4}$ tdr. byg og 39 tdr. havre; det meste af tienden betaltes efter kapitelstakst; kun en ubetydelig del leveredes in natura. Kvægtienden ansloges til c. 5 tdr. byg, der betaltes efter kapitelstakst.

Af frasolgt jord svarede en bygafgift på 20 tdr. efter kapitelstakst. En såkaldt mensalafgift var afløst og betaltes med 40 kr.

Offer ved de store højtider samt de såkaldte accidentser (afgifter ved dåb, begravelser o.l.) ansloges efter fem års gennemsnit til 882 kr.

For bortsolgt jord fandtes en kapital på 4.546 kr., hvoraf præsten nød renten; han fik også renter af kaldets bankaktie på 260 kr.

Så tilfaldt der præsten til brændsel 4 favne bøg og 6 favne birk, der blev udvist på roden i Hals Nørreskov. I stedet for 10 læs udhugst var i mange år betalt 20 kr.

Præstegårdens hartkorn var på 3 tdr. 3 skæpper med et areal på 46 tdr. land og 13 tdr. land fjordeng, desuden en hedelod på 40 tdr. land, hvorpå tilplantning var begyndt (det er det areal, der blev til »Præstens plantage«). Der var også en tørvemose til præstegården.

Om præstegårdens bygninger oplyses, at beboelseshuset var nyopført 1889 (de gamle bygninger var brændt i marts 1888). Om udhusene hedder det, at de var vel vedligeholdt. Det tilføjes, at der var tilstrækkelig vand (brønd) og en køn beliggenhed.

Præstens faste udgifter var:

Skatter til staten og amtet 130 kr. og til kommunen 100 kr. af hartkornet.

Der var i 1890 stiftet et byggelån på 3.800 kr., som skulle forrentes og afdrages med 6 pct. i 28 år, og et byggelån på 160 kr. til et tørvehus skulle forrentes med 4 pct. og afbetales i fem år. Renter af lån til indfrielse af bankhæftelse stor 260 kr.

Forskellige såkaldte expenser var på 40 kr.

Renter af en indløsningssum var på 40 kr.

Endelig var der en enkepension på $7\frac{1}{4}$ td. rug, $10\frac{1}{8}$ td. byg og $4\frac{1}{4}$ td. havre efter kapitelstakst samt 218,70 kr.

Det havde været pålagt præsten at holde gudstjeneste i Hou skole 2 á 3 gange om måneden; men i det nye opslag hedder det: »Den Mand, som kaldes til dette Embede, skal være pligtig til, naar der bliver opført en Kirke i Hou i Hals Sogn, at betjene denne med regelmæssig Gudstjeneste paa Søn- og Helligdage samt til dér at udføre Ministerielle

Handler for de Sognebeboere, som bor denne Kirke nærmest. Han skal derhos, indtil dette sker, være pligtig til at afholde Gudstjeneste i Hou Skole i det Omfang, som nærmere maatte blive foreskrevet«.

Da embedet skulle opslås igen, opregnes påny præstens indtægter og udgifter. Det er naturligt nok stort set de samme beløb, der tidligere angaves.

Om mensalafgiften på de 40 kr. berettes, at den er af Hals ladegård.

Blandt indtægterne nævnes nu også en fiskeriafgift, der har varieret fra 10 til 60 kr.; men det bemærkes, at den er mindre sikker.

Om præstegårdens ejendom oplyses, at den med undtagelse af en hede- og mosen er bortforpagtet til 1. april 1914 for en årlig afgift af 20 tdr. rug, 12 tdr. byg efter kapitelstakst 270 kr. Forpagteren hjemkører endvidere brændet fra Nørreskoven, leverer 8 læs gødning til haven og vedligeholder udhusene. Han er pligtig til at levere præsten skummet mælk til 4 øre og sød mælk til 19 øre pr. pot. Kørsler betales med 1 kr. pr. løbende mil. Til disse leverer præsten selv vogn. Dog er forpagteren pligtig at levere vognen mod en årlig godtgørelse af 35 kr.

Hedelodden, der er indtaget til beplantning, er 40 tdr. land, hvoraf de 25 tdr. er tilplantet.

I mosen, der ligger henved $\frac{3}{4}$ mil fra gården, er rigeligt, og efter eg-nens forhold, et godt tørveskær.

Forpagterboligen er tilbygget staldlængen og er forpagterens private ejendom. Udhusene er ældre, men i god stand. Stuehuset til præstegården er opført 1889 af grundmur og teglhængt. Der er fem større og tre mindre værelser, konfirmandstue samt to loftskamre. Udenomslejligheden er god og bekvem. De fleste kakkelovne og verandaen er formandens private ejendom. Der er tilstrækkeligt vand, ikke smukt, men næppe usundt. Haven er én td. land, dog gammel og skyggefuld, med flere unge frugt-træer. En toft på ca. to skæpper land står i forbindelse med haven.

Præstegården ligger smukt i udkanten af byen lige overfor kirken.

Udgifterne på amtstuen anslås til henved 150 kr., hartkornskatten til kommunen til uændret 100 kr.

Renter af byggelånet var uændret, og det samme gælder renter til indløsningssummen.

Men der var nu kommet et lån til til hedeplantning, for tiden 600 kr. for året.

Der angives betaling for embedskørsler henved 75 kr.; men det tilføjes, at denne udgift vil stige med 100 kr., når kapellet i Hou tages i brug.

Enkepensionen var uændret.

Om de kirkelige og sociale forhold indberettede provsten også, men ret kort og oplyser: »Hvad de kirkelige Forhold angaa, findes der i Pastoratet en Del Sekterere og en Del aandelig ligegyldige Mennesker.

Partierne ere ikke stærkt udprægede. Men Befolkningen er villig til at høre, og de to sidste Præster have i høj Grad følt, at deres Gjerning blev paaskjønnet.

Hvad de sociale Forhold angaa, ligne Levevilkaarene i Hals By nærmest en lille Flække eller Stationsbys, og de have derfor de samme Skyggesider og Lyssider, som pleje at findes paa saadanne Steder. Hov er nærmest en Fiskerby. Befolkningen er gennemgaaende fattig«.

Provst Bøggild havde imidlertid også ønsket en indberetning om de kirkelige og sociale forhold i sognet fra den afgående præst og den lyder:

»Højærværdige Hr. Provst Bøggild.

Da Deres Højærværdighed samtidig med Indberetningen om Embedets Beskaffenhed har ønsket en Erklæring fra mig om de kirkelige og sociale Forhold i Sognet, undlader jeg ikke tjenstligt at meddele:

Her i Pastoratet, der rummer Indbyggere af snart sagt alle Samfundsklasser, er de aandelige Forhold ikke saa enkle og lette at karakterisere som i Almindelighed paa Landet.

Her findes megen aandelig Ligegyldighed og Materialisme, ofte stærkt fastgroet, men ogsaa en stor Del – efter mit Skøn voksende – aandelig, religiøs Interesse. Kirkegangen er meget god og har været stadig tiltagende – men den vil dog mulig være en Del afhængig af Præstens Personlighed.

Ingen af de kirkelige Retninger er særlig fremtrædende. Menighedslivet er endnu svagt, og der er ingen særlig Menighedsvirksomhed i Gang. Altergæsternes Antal er gennemsnitlig 5-600.

I Hals By findes et Par Adventist- og Baptistfamilier. I Landsognet, særlig i Hov, har Baptismen fra ældre Tid nogle spredte Tilhængere – men den synes ikke at have nogen Fremgang.

Siden Begyndelsen af Halvfemserne har der været en Bornholmerkreds i Hov. De lever ret eksklusivt og besøger saagodtsom aldrig Gudstjenesterne. De har hidtil været meget propaganderende – og hyppige Møder afholdes af bornholmske Missionærer. For Tiden har de ingen Fremgang. Men deres Intolerance for at samle Tilhængere giver mig dog Anledning til at omtale dem nu, da Embedet skal besættes.

Sognets Indbyggerantal er c. 2000, og dets Areal er meget vidtstrakt. Befolkningen i Hals By, der antagelig tæller 800, er en Blanding af Købstads- og Landbefolkning. Der findes i Byen en Herregaard, talrigt Told- og Lods personale, Posthus, Real- og Folkeskole, Læge, Amtssygehus, Jordemoder, Fattiggaard, adskillige Købmænd, mange Haandværkere, nogen Fiskerbefolkning og iøvrigt Landboere og Arbejderfamilier. Livet ved Havnen og de to Kroer medfører forstaaeligt nok en Del usædelig Brøst. Dog spores Drik at være noget aftagende. I Landsognet findes nogle Proprietærgaarde, en Del Bøndergaarde og mange Huse – ved Kysten, særlig i Hov Fiskere.

Der er liden Velstand. Landboerne sidde gennemgaaende haardt i det. Kommunen er

fattig og Skatterne høje. Efter Forslaget til Skoleplan vil der i Fremtiden være 4 Kommuneskoler i Sognet med 7 faste Lærere og Lærerinder samt 2 Vinterlærerinder.

Sognepræsten er pligtig at afholde Gudstjeneste i Hov Skole 2 á 3 Gange om Maaneden, og skal, naar der bliver opført et Kapel i Hov, være pligtig at betjene dette med regelmæssig Gudstjeneste paa Søn- og Helligdage, samt til dér at udføre ministerielle Handlinger for de Sognebeboere, som bo dette Kapel nærmest. Kapellet er nu under opførelse og ventes fuldført i Sommer.

Hals Præstegaard 6. Juni 1900
Leuning Nørsgaard«

Oplysninger om embedets forhold fremsendtes til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet gennem biskoppen i Ålborg.

22. juni 1900 sendtes oplysningerne om Hals-embedet til Ministeriet altidende for at bekendtgøres for offentligheden.

I Hals var man naturligvis vidende om, at embedet som præst for sognet skulle besættes. Nu traf det sig sådant, at et nyt ministerium, det sidste højreministerium, Hannibal Sehested, var blevet udnævnt 27. april 1900. I det var Jens Bjerre minister for kirke- og undervisningsvæsenet; han var tillige provst i Kær herred og sognepræst til Vester- og Østerhassing menigheder, altså i nabosognet til Hals.

I Hals sogn var Indre Missions bevægelse utvivlsomt stærkere end nogensinde før, vel især blandt fiskerne, blandt de ledende var snedkermester, sen. havnefoged Jensen. Et missionshus oprettedes i 1907.

Det må have været opfattelsen i disse kredse, at man ønskede at få en præst tilhørende den indre mission.

Fra andre i sognet var der uvilje mod en sådan løsning ved besættelsen af det ledige præsteembede, og der blev da herfra indsendt en adresse undertegnet af ikke mindre end 237 personer i sognet.

Adressen kendes i en afskrift attesteret af sygehuslægen; den ligger i ministeriets sag om embedsbesættelsen (Kultusministeriets 1. dept. ØØ 784, dateret den 19.7.1900). Den synes fremsendt uden om biskoppen direkte til ministeren.

Adressen er på fem foliosider. Når den fremkom i kopi skyldes det formentlig, at den oprindelige adresse har været tilgriset ved passagen mellem de mange underskrivere i sognet.

Adressen ledsagedes af en skrivelse, stilet til Hs. Excellence Kultusminister Bjerre, R. af Db. p.p., København, og lydende:

»I Anledning af den snart forestaaende Besættelse af Embedet som Præst for Hals Menighed tillade vi undertegnede os paa egne og paa saa godt som samtlige Beboeres Vegne allerærbødigst at bede Deres Excellence ved nævnte Besættelse at forsaane os for at faa en fanatisk Indre Missionsmand, da saadant efter vor Formening og med vort

Kendskab til de her stedfindende Forhold vilde virke splittende og opløsende i Menigheden.

Uden nærmere Motivering og med fuld Fortrøstning til Deres Excellences Gunst og Velvillie for Hals Menighed lægge vi trøstig Sagen i Deres Hænder og anbefale os som

Deres Excellences

underdanige

237

Underskrivere.

Hals d. 17. Juli 1900.«

Adressen indledes med navnene J. A. Jørgensen, Vesterheden; J. Just Toft, Nørreskov; C. Nielsen; F. Als; J. Melgaard; Chr. Jensen, Langesminde. Det er utvivlsomt disse, der har taget initiativet til adressen og selv har lagt for. Det er nogle af sognets største gårdejere, der indleder. Formentlig har nogle af dem kendt nabopræsten Bjerre. Denne var en stiv højremand, men var agtet også af politiske modstandere; han skal også have været en fortrinlig selskabsmand. De mænd, der tog initiativet har vel også været hans partifæller, hvad naturligvis ikke gælder alle underskrivere. J. A. Jørgensen blev senere leder af Sparekassen for Hals og Omegn. Blandt underskriverne er det overvældende flertal sennavne, der kan være vanskelige at identificere, især da afskriften ofte mangler de fornavnes forbogstaver, der kan være vanskelige at tyde.

Der er også enlige kvinder blandt underskriverne, således Elvine Holm, kromandens datter, der var uddannet telegrafist. Signe Lange må være den afdøde grundtvigske pastor Karl Vilhelm Langes (død 1888) enke i tredje ægteskab tillige med datteren Maia Andersen. Enker omtales i flere tilfælde, således garver Winthers enke. Nu og da opføres kvinder sammen med deres ægtefæller, således Karen Hjersing og N. P. Hjersing (skomagermester), Amanda Bang og N. Bang (ligeledes skomagermester), Flora Frederiksen og N. Chr. Frederiksen (blikkenslager).

I nogle tilfælde i adressen anføres stilling efter navn; det gælder for den nyankomne J. Ørum, hvor han noterer »Førstelærer«; efter Wiborg, F. L. Jensen, M. P. Madsen, P. Jørgensen anføres »Lærer«; efter S. Weilgaard »Lærerinde«. Det ser ud til, at lærerstanden ikke har ønsket nogen fanatisk missionspræst.

Oftest anføres en mands navn uden eventuel hustru, således Chr. A. Nielsen (sen. fiskeeksportør). A. Kaas, P. Thøgersen, Julius Andersen er vel lodser, A. Lautrup købmand, Th. Winther er garveren og plantningsmanden. L. Breyen toldembedsmand, Morten Terp murer, C. Cortz bager, Margrete Larsen, hans husholderske, hvis fader Frans Larsen, der var postkører, anføres andetsteds på listen. Det er en betydelig

del af Hals bys indbyggere, der anføres; men også fra Hou er der repræsentanter, således Thomas Løgtholt.

En sammenligning med folketællingen 1901 vil kunne oplyse flere detaljer, men næppe nøjagtigt angive, hvem der ikke ville underskrive. Man kunne være bortrejst og forhindret af sit arbejde. Min farfar Vigel Hansen var som skipper næppe i Hals i de gode sommermåneder; det gælder nok også den anførte Oline Skræ's mand, som også var skipper.

Adressen var på egne og *så godt som samtlige* beboeres vegne; det var nok at tage munden for fuld. Der var naturligvis en kreds af indre missions folk, der ikke kunne tiltræde adressen. Men når nu en kreds af agtede folk i sognet tog affære, så var der mange, der uden alt for alvorlig overvejelse kunne skrive sig på.

Hvilke overvejelser ministeren har gjort sig mere detaljeret vides ikke; han var iøvrigt da en syg mand; og det var næppe vanskeligt at finde en ansøger, som ikke var fanatisk indremissionsmand.

For det var i realiteten på denne tid kultusministeren, der afgjorde, hvem der skulle indstilles til kongen ved besættelsen af sognepræsteembeder. De enkelte præsters ansøgninger var normalt forsynet med udtalelser fra biskoppen i det stift, hvor den søgende havde gjort tjeneste tidligere. Selv anførte ansøgeren sin eksamenskarakter, og hvad der ellers kunne komme på tale.

Menigheden blev ikke spurgt. 1849-grundloven havde ganske vist bestemt, at folkekirkens forfatning skulle ordnes ved lov; men den menige befolkning havde kun vist ringe interesse for en sådan forfatning. Siden 1850'erne havde den ganske vist været drøftet i Rigsdagen, også bl.a. spørgsmålet om indførelse af menighedsråd.

L. D. Hass, der var sognepræst i Hals 1848-58 og tillige i nogle perioder medlem af Rigsdagen, havde i 1860 været medlem af et rigsdagsudvalg foreslået af D. G. Monrad bl.a. om oprettelse af menighedsråd. I en samtale 17. august 1858, omtalt i Christen Thomsen Christensens, hans efterfølgers, dagbog, kommer de to ind på spørgsmålet om menighedsråd, og Hass, der kendte forholdene i Hals, mente, »at der vare saa mange christelig sindede Mænd i Hals, at der af disse lod sig sammensætte og oprette et saadant Raad«. Ifølge et cirkulære af 24. sept. 1856 kunne menighedsråd oprettes, og det skete rundt om, men ikke i Hals; og da der ikke var henlagt konkrete opgaver til disse råd, sygnede de hen.

Med det politiske systemskifte i 1901 afløstes Bjerre af venstremanden J. C. Christensen, der allerede 1900 som folketingsmedlem havde fremsat forslag om menighedsråd, der førte til indførelse af menighedsråd i 1903. Siden ændredes lovene om menighedsråd, der varigt indførtes og med myndighed ved besættelsen af præsteembeder.

Men i 1900 da embedet i Hals skulle besættes, var det ikke nødvendigt at spørge menigheden dér, men det har vel ligget i luften, at der her var et område, hvor det var urimeligt, at en minister eller hans embedsmænd ordnede sagen uden folkelig indblanding, derfor adressen.

Bjerre valgte blandt ansøgerne til Hals-embedet Hans Julius Alfred Christensen, der var født i Vejle og teologisk kandidat fra jan. 1893. Han havde i seks måneder været uordineret medhjælper for sognepræsten i Tirstrup-Fuglslev i Århus stift, sen. kapellan for disse menigheder, men tjenstledig ved sognepræstens død 1. juli 1896. Christensen konstitueredes derefter som vikar for Havrebjerg-Gudum menigheder i Sjællands stift, en tjeneste, der ophørte ved dette kalds besættelse med en anden 1. juni 1900. 30. juni søgte han da Hals præstekald, mens han endnu boede i Havrebjerg. Sjællands biskop var fraværende på visitats, men stiftsprovst Paulli kunne med henvisning til påtegninger af biskoppen på tidligere ansøgninger fra Christensen anbefale ham på det bedste til passende befordring, idet han tillige henviste til en udtalelse af provsten i Arts-Løve herreder af 2. juli 1900; denne anbefalede Christensen som en nidkær og dygtig ung mand, der i sin tid som vikar i Havrebjerg-Gudum menigheder havde vist både evne og vilje til at røgte præstegerningen på tilfredsstillende måde.

30. juli kunne Kongen så udnævne H. J. A. Christensen til sognepræst i Hals, og det var bestemt ikke nogen fanatisk indremissionsmand, der kom dertil. Den nye præst var 32 år, ungkarl og en ivrig jæger, der flyttede ind i Hals præstegård med jagthunde, husholderske og ingen kone, en livlig mand og grundtvigsk, endog i Hals betegnet som hørende til »det lette grundtvigske kavalleri«.

Han holdt stillingen som ugift i 12 år, før han i august 1912 indgik ægteskab med en købmandsdatter fra Hou; han søgte så hurtigt fra Hals og blev 31. jan. 1913 udnævnt til sognepræst i Boddum-Ydby i Thy; han kom her til et bedre embede, men de to sogne dér var meget forskellige. Ydby menighed stærkt præget af Indre Mission, hvorfor der her allerede i 1913 ansattes en andenpræst af Indre Mission og Dansk Kirkefond. Christensen faldt derfor bedst til i det grundtvigsk prægede Boddum sogn. Indre missionske præster kom på gæsteoptræden, men forholdet for Christensen til Indre Mission bedredes dog i hans senere år: han fik afsked i 1938 p.g.a. alder og døde i Hellerup 1949.

M.h.t. adressen henvises til Kultusministeriets sag, Kirkeministeriet ØØ 784/1900, jvf. sagen om Møllers udnævnelse VV 875, begge i Rigsarkivet.

Om arbejdet med menighedsrådsindførelse se Sten Skovgaard Andersen: Fra statskirke til folkekirke og Gertrud Iversen: J. C. Christensens kirkepolitik og menighedsrådsloven af 1903, begge afhandlinger i Kirkehistoriske Samlinger 1992, s. 147-208 og 251-289. Jvf. Helle Blomqvist og Per Ingesman: Tro, viden og politik, i Historie, Jyske Samlinger Ny Række 19,4, 1993, s. 672-707.

Om H.J.A.Christensen se Nedergaards præstehistoriske værk, bd. V, Ålborg stift, s. 160 og 702f.

Summary

In the Danish Basic Constitution (Grundloven) of 1849 it was laid down that the Constitution of the Established Church in Denmark was to be specified in detail in a special constitution. This was never fulfilled but the question of introducing a bill giving parochial church councils the power to appoint their own clergy was sometimes discussed. With a later change in Parliament in 1901, the bill introduced that year gave the authority mentioned above, and this became law in 1903.

In 1900 it was necessary for a rector to be appointed in the Parish of Hals (Kjær district). The Minister of Ecclesiastical Affairs was not obliged to consult the parishioners, but, nevertheless the parishioners presented a petition with 237 signatures, pleading that they should be consulted, and believed that the intention of appointing a fanatical clergyman of the Danish Home Mission should not be followed up.

The Minister at the time happened to be the rural dean for the area which included Hals Parish. He undoubtedly knew and respected some of the appeal signatories. He followed their advice and appointed a clergyman belonging to the Grundtvigianism. He was unmarried and a keen sportsman who established himself in the rectory with a female housekeeper and some hunting dogs. He was there until 1912 when he married and soon left his parish at Hals for the parishes of Boddum and Ydby (District of Thy). He retired on pension in 1938, died 1947.

The petition of the inhabitants of the parish of Hals thus in fact anticipated the Act of 1903.